

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДОБРОБУТУ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ У ХІХ — НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті аналізуються головні концептуальні підходи стосовно теоретичного аналізу добробуту широких верств населення України у ХІХ — на початку ХХ ст. Доводиться, що лише їх гармонійне поєднання дасть можливість об'єктивно і неупереджено підійти до категорії добробуту у минулому.

Ключові слова: добробут, верстви населення, теоретичний аналіз.

В умовах сучасного розвитку Української держави, яка прагне інтегруватися до світового та європейського простору, неабиякої актуальності набувають проблеми досягнення високої якості життя кожної окремої людини.

Загалом, протягом останніх 18 років чисельність населення України у цілому зменшилась на 5,7 млн. осіб. Щорічні темпи скорочення населення становили за цей період 0,6–1 %, в той час як у розвинених країнах світу його чисельність зростала зі швидкістю від 0,01 % (Іспанія, Італія, Німеччина) до 0,04–0,07 % (Данія, Франція, Нідерланди) у рік¹. Кількість народжених в Україні у 2008 р. становила 67,7 % від кількості померлих. Позитивним є те, що цей показник зріс порівняно із 2007 р. на 7 %, що свідчить про підвищення народжуваності у нашій країні порівняно з попередніми роками, хоча й досі коефіцієнт смертності перевищує коефіцієнт народжуваності на 5,37 %, (у 2008 р. коефіцієнт народжуваності становив 11,07 %, а коефіцієнт смертності — 16,37 %). На жаль, за рівнем смертності Україна посідає перше місце в Європі.

Ще складнішою є ситуація у сфері тривалості життя. За офіційними даними, середня тривалість життя в Україні становить лише 67,7 року, за власними національними розрахунками — 68 років, проти 80 років у таких державах Європи, як Швеція, Іспанія, Італія. Нині із 117 країн світу в 11 країнах тривалість життя перевищує 80 років, в 36 державах даний показник перебуває в інтервалі 75–80 років й у 50 — 70–75 років. Україна за цим показником, навіть з урахуванням національних даних, перебуває лише на 110-му місці. Серед країн Європи показник тривалості життя нижчий, ніж в Україні, лише в Росії — 65,0 років².

За рівнем злиденності та доходами на душу населення Україна — найбідніша в Європі, перебуває серед таких держав, як Монголія, Індія, Пакистан та ряд країн Африки. До речі, за останніми опублікованими даними, серед п'яти найбагатших громадян України немає жодного етнічного українця, а серед першої сотні найзаможніших мільярдерів та мільйонерів, осіб з українськими прізвищами можна налічити менше, ніж п'яту частину³.

Якщо порівняти ці дані із становищем у сфері підприємництва в Україні, яке сформувалося понад століття тому (адже тоді, як і нині, відбувалося завершення первісного нагромадження капіталу), то можна простежити спільні риси цих процесів. Згідно з висновками відомої вітчизняної дослідниці Т. І. Лазанської, в той період український національний капітал не сформувався. На тлі масового засилля російського, єврейського, польського та інших іноземних капіталів поодинокі родини українських підприємців — власників капіталів — були швидше винятком, ніж правилом у загальній тенденції формування промислового, торговельного та банківського капіталів регіону⁴.

З огляду на вищенаведене, метою даної студії слід вважати ґрунтовне дослідження головних теоретичних підходів вивчення добробуту населення України у ХІХ — на початку ХХ ст. Звичайно, всебічний і фундаментальний аналіз різних концептуальних засад вивчення добробуту широких верств населення протягом значного періоду вимагає більш ґрунтового дослідження. Та все ж брак джерел та незначний ступінь розробки джерельної бази у вітчизняній науці наштовхує на думку про здійснення такого роду наукової розвідки лише за певними концептуальними напрямками. Саме тому ми змушені головну

увагу приділити лише окремим найбільш визнаним у науковому світі підходам.

Світова наука, здійснюючи теоретичне обґрунтування категорії добробуту, накопичила безліч підходів стосовно вивчення цієї проблеми. Так, мислителі Стародавнього Китаю вважали, що добробут — це задоволення такого рівня споживання, котрий відповідає статусу людини⁵. Давньогрецький філософ Платон критерієм добробуту вважав наділ землі (урожай з якого може прогодувати одну людину)⁶. На думку Аристотеля “...достаток явно не є тим добром, якого ми шукаємо, він всього лише є корисним для пошуків чогось іншого...”⁷. За його переконанням, первинні потреби є визначальними у суспільствах, де домінує бідне населення. Із зростанням рівня добробуту змінюються і потреби особистості, переходять на вищий рівень. Їх задоволення пов’язується з можливістю брати участь у житті суспільства, впливати на вирішення важливих питань, відкрито виражати свою позицію, прожити довге й здорове життя, мати вільний доступ до накопичених цивілізацією знань, освіти та ін. Давньоримські мислителі прагнули скоротити споживання предметів розкоші⁸ та обмежити великі приватні землеволодіння⁹.

У період раннього середньовіччя європейські автори розглядали високий добробут у відповідності до пануючої християнської ідеології як прояв гріховності і приділяли значну увагу питанню “справедливої ціни”¹⁰. За часів пізнього середньовіччя У.Петті з’ясовував ефективність системи соціального забезпечення та її вплив на рівень життя населення. Він визначив роль держави за ринкової економіки та необхідність адресної допомоги, щоб виключити зловживання з боку населення й утриманство. “...Коли всі безпорадні та немічні люди будуть ... забезпечені, а ледарі та злодії приборкані та покарані..., ми знайдемо зрештою певне постійне заняття для решти людей, що цього потребують, які, працюючи відповідно до виданих для них правил, можуть вимагати достатньої кількості їжі та одягу”¹¹.

Основоположник класичної школи А. Сміт мірилом добробуту вважав заробітну плату. На його думку, “...людина завжди повинна мати можливість існувати своєю працею, і її заробітна платня мусить щонайменше бути достатньою для її існування. У більшості випадків вона має навіть дещо перевищувати цей рівень: в іншому разі робітник не мав би

можливості утримувати сім’ю...”¹². Сміт дуже енергійно відстоював необхідність високої заробітної платні. Він вважав, що це більш за все сприяє умовам поступального економічного зростання. Відносно висока зарплата є найважливішим стимулом зростання продуктивності праці. Це, в свою чергу, посилює накопичення капіталу й підвищує попит на працю. Він категорично заперечував існуючу тоді думку, що висока заробітна плата робить робітників ледачими, зменшує стимули до праці і закликав підприємців не лякатися зростання зарплати, адже стихійний механізм все одно обмежує цей процес¹³.

Видатний класик Д. Рікардо розглядав питання розміру заробітної плати та її достатності для задоволення потреб робітників. “Природною ціною праці є та, яка необхідна, щоб робітники мали можливість існувати та продовжувати свій рід без збільшення чи зменшення їх кількості”¹⁴. Мислителем були підняті питання реальної та номінальної заробітної плати: “Здатність робітника утримувати себе та сім’ю ... залежить не від кількості грошей, які він отримує у вигляді заробітної плати, а від кількості їжі, предметів життєвої необхідності та комфорту, що стали для нього вкрай необхідними в силу звикання, які можна придбати за ці гроші”¹⁵. Тому природна ціна праці прямо пропорційно залежить від ціни харчування, непродовольчих товарів. При зростанні цін на товари та послуги ціна робочої сили також зростає. З другого боку, не відкидався вплив ринкового механізму, співвідношення попиту та пропозиції. Загалом у поглядах на заробітну платню Рікардо був прихильником Мальтуса, які полягали в тому, що заробітна платня робітників утримується на низькому рівні з сили природних законів, що мають загальне значення. Вони зводяться до того, що обмежена кількість землі починає відставати від здатності населення до розмноження, і тоді починає діяти стихійний механізм регулювання: заробітна платня стає нижче натуральної ціни праці, і це стримує зростання населення¹⁶.

При аналізі теоретичної спадщини добробуту широких верств населення неможливо не згадати вчення К. Маркса. Рівень життя населення він розглядав як соціально-економічну категорію, що характеризує рівень задоволення фізичних, духовних та соціальних потреб особистості. Відповідно до його поглядів “традиційний рівень життя” передбачає не тільки

задоволення потреб фізичного життя, а й задоволення певних потреб, породжених тими суспільними умовами, у яких люди перебувають та виховуються¹⁷.

Вістрям вчення Маркса, за його словами, було відкриття теорії доданої вартості. Вчення про привласнення додаткової вартості дало змогу Марксу висунути положення про абсолютне і відносне зубожіння робітничого класу. Суть цієї тези полягає в тому, що життєвий рівень робітника постійно падає відносно життєвого рівня буржуазії. Це й є відносне зубожіння. Крім того, постійно знижується життєвий рівень трудящих в цілому. Це, вважає Маркс, абсолютне зубожіння робітничого класу. Висновок, якого дійшов засновник наукового комунізму, був штучний, вигаданий і не відповідав навіть тодішній дійсності. У Західній Європі, а тим більше у США, в останні десятиріччя XIX ст. спостерігалось постійне поліпшення життєвого рівня трудівників, а норма прибутку капіталістів, навпаки, зменшувалася. Ця тенденція свого часу була відкрита ще А. Смітом і Д. Рікардо. Такий порядок речей був відомий і соратникам Маркса. Один з його найвідоміших біографів Ф. Мерінг у своїй книзі “Карл Маркс” не тільки спростував висновок про абсолютне і відносне зубожіння робітничого класу, але й аргументовано піддав критиці тезу свого вчителя¹⁸.

Серед українських вчених першим дослідником добробуту широких верств сільського населення слід вважати видатного економіста і статистика Д. Журавського (1810–1856), який у своїй фундаментальній праці “Статистическое описание Киевской губернии” (Спб., 1852. — Ч. 1–3) (Вона вийшла за авторством відомого тодішнього мецената Київського генерал-губернатора І. Фундуклея) дійшов висновку, що натуральний спосіб господарювання і бідність народу не давали можливості понад 50 млн. чол. у Російській імперії споживати вироби фабричної промисловості. Український вчений спостерігав, що споживачами фабричних товарів були лише “достатні класи”, тобто поміщики, купці, чиновники — порівняно незначна частина населення, яка до того ж віддавала перевагу іноземним виробам. Потреби ж більшості простого люду могли задовольнити ремісники, вироби яких були значно дешевшими і тому доступними. А якщо так, то треба сприяти поліпшенню якості продукції дрібних виробників, з тим щоб вони не поступалися фабричним виробам.

У другій половині XIX — на початку XX ст. акценти перемістилися з політико-економічного на економіко-статистичний напрям аналітичної оцінки добробуту, відбувся перехід від макро- до мікрорівня. Розробляються економічні теорії добробуту. Зміна акцентів досліджень характерна для кінця XIX ст., що пояснюється змінами практичних потреб суспільства та цілей розвитку економіки, які спричинили перенесення уваги з теоретичних на прикладні дослідження. Постали питання визначення життєвих стандартів, зокрема визначення реальної вартості життя працюючого населення, і, відповідно, встановлення необхідної величини заробітної плати з урахуванням галузевих та регіональних відмінностей.

До визначних дослідників цього періоду можна зарахувати Е. Енгеля, В. Парето, А. Маршалла, А. Пігу, Т. Веблена, Дж. М. Кейнса та інших. Ще у XIX ст. Ернст Енгель, голова статистичного бюро Саксонії, знайшов низку залежностей між доходами й витратами населення, які згодом були названі “законами Енгеля”. Він вважав, що зі збільшенням доходу в бюджеті сім’ї частка витрат на харчування зменшується (I закон Енгеля); частка витрат на одяг не змінюється (II закон); частка витрат на житло, у тому числі опалення й освітлення, залишається постійною (III закон); частка витрат на освіту й лікування збільшується (IV закон)¹⁹.

Видатним українським науковцем, який здійснив значний внесок у вивчення проблеми добробуту українських селян, був С. Подолинський (1850–1891). Перші його брошури (автор публікував їх українською мовою у віденській друкарні) були присвячені саме матеріальному становищу українського селянства. Одна з них так і називалася “Про бідність” (1875 р.). Згодом у своїх творах він все більше акцентує увагу на соціально-гігієнічному становищі селянства і в 1879 р. публікує статтю “Здоров’я селян на Україні (санітарний огляд)”. Згодом він переносить свою наукову діяльність за кордон, де продовжує виступати з доповідями та публікувати роботи з вищезазначеної проблеми аж до смерті у 1891 р.²⁰

У 90-х роках XIX ст. у Німеччині Р. Штольцман доводив, що в капіталістичному суспільстві відбувається нівелювання матеріального становища робітників і підприємців, стирається грань між класами, частина підприємців розорюється, а частина робітників

перетворюється на капіталістів. Та й сам добробут у “граничного підприємця”, тобто такого, хто одержує найменший нормальний прибуток, практично не відрізняється від становища добре оплачуваного робітника²¹.

Видатний представник маржиналізму В. Парето на основі аналізу статистичних даних вивів закон розподілу доходів (“закон Парето”), який виражає залежність між величиною доходу та кількістю його отримувачів, засновану на розподілі здібностей людей. Відштовхуючись від “суспільної гетерогенності”, що ґрунтується на “фізичній, моральній та інтелектуальній” нерівності людей, учений стверджував, що “цій нерівності, властивій людській істоті, відповідає економічна та соціальна нерівність”²². Певною мірою продовжив розвиток ідей попередника Г. Госсен, який доводив, що поведінка окремого індивіда характеризується принципом підпадаючої корисності, згідно з яким в ході індивідуального споживання певного блага корисність кожної наступної одиниці знижується. Цей висновок у економічній науці відомий як перший закон Госсена. Зміст другого закону полягає в тому, що серед багатьох споживчих благ індивіда, чий обсяг споживання обмежений лише фіксованим періодом часу, максимальну насолоду надає така комбінація благ, за якої граничні корисності будь-якої з них будуть рівними. Це можна висловити й так: ідеальна ситуація, яка складається внаслідок того, що раціональному суб’єкту невигідно споживати одне благо замість іншого і взагалі змінювати структуру споживання, оскільки будь-яка зміна зменшить розміри насолоди. Але в теорії Госсена індивід ще й працює, виробляючи необхідні для себе блага. Спочатку робота дає йому насолоду, тобто має для нього граничну корисність. Згодом він втомлюється, корисність праці знижується і у певний момент часу стає рівною нулю. Госсен вважає, що найкраща протяжність праці і відповідно оптимальна кількість вироблених продуктів повинна визначатися рівністю між величинами граничної корисності і граничної важкості²³.

Велике значення для всебічного осмислення категорії добробуту здійснено представниками австрійської школи маржиналізму, котрі першими на науковій основі обґрунтували теорію граничної корисності. Так, К. Менгер визначав, що гранична корисність деякого блага залежить від двох факторів: інтенсивності індивідуальної потреби і розміру запасу.

Б. Бем-Баверк доводив, що граничні корисності визначають ціни не посередньо через попит, а прямо встановлюючи межі їх коливань²⁴.

Засновник Кембриджської школи маржиналізму А. Маршалл стверджував, що “термін “рівень життя” (standard of life) визначає норми діяльності, скореговані на потреби. Його підвищення розуміється як зростання свідомості, енергії та почуття власної гідності, котре веде до більшої обережності та розсудливості у витрачанні коштів, виключення витрат на таку їжу та напої, які збуджують апетит, але не додають сили, і таких занять, які приносять збиток, як фізичний, так і моральний”²⁵. На його думку, “підвищення життєвого рівня всього населення приводить до значного зростання національного дивіденду, частина якого призначається кожній категорії праці і кожному виду діяльності (trade). Зростання життєвого рівня для будь-якого одного класу праці чи одного виду діяльності підвищує його продуктивність і зумовлює збільшення його винагород. Це дещо збільшує національний дивіденд і дає змогу працівникам інших категорій отримувати свою нагороду за дещо меншою ціною щодо їх продуктивності”²⁶. За переконанням вченого, слід відрізнити поняття життєвого рівня від категорії рівня комфорту, які є близькими, але не тотожними за змістом. Річ у тому, що “... рівень комфорту (standard of comfort) характеризує розширення штучних потреб, переважно низьких. Підвищення рівня комфорту передбачає певне зростання життєвого рівня. Проте єдиний прямий наслідок розширення потреб полягає в тому, що воно робить людей більш нещасними, ніж раніш”²⁷.

Учнем А. Маршалла був А. Пігу, який свідомо обмежив власне дослідження “рамками тієї сфери суспільного добробуту, в якій можна прямо або побічно застосувати шкалу виміру за допомогою грошей”²⁸, яку назвав економічним добробутом. Учений наголошував на тому, що поняття індивідуального добробуту не зводиться до його економічного аспекту і включає такі показники якості життя, як умови довкілля, праці та відпочинку, доступність освіти, громадський порядок, медичне обслуговування тощо. Економічний добробут суспільства дослідник обумовлював розміром національного дивіденду (частка матеріального доходу, що може бути виражена в грошах) і способом його розподілу між членами суспіль-

ства. Одним із перших звернув увагу на недосконалість показника національного доходу як вимірника економічного добробуту.

Привертає увагу і теоретична спадщина Торстейна Веблена. Він доводить, що "... нерідко трапляється так, що елемент життєвого рівня, який з'являється спочатку як марнотратний, згодом стає у розумінні споживача життєвою необхідністю". Крім того, досліджуючи грошовий рівень життя, мислитель стверджує, що людською поведінкою у сфері споживання керує "... бажання триматися на рівні загальноприйнятих вимог добропристойності в якості та кількості споживаних товарів", оскільки "рівень вимог є рухливим"²⁹.

Новаторство теорії Дж. М. Кейнса в питаннях вивчення добробуту проявилось в обґрунтуванні (виходячи з "психологічного закону") концепції про ефективний попит. Дж. М. Кейнс стверджував про необхідність недопущення з допомогою держави зниження заробітної плати як головної умови ліквідації безробіття, а також про те, що споживання через психологічно визначену схильність людини до зберігання зростає набагато повільніше доходів³⁰.

Через декілька десятиліть, поділяючи ідеї Дж. М. Кейнса про "схильність людей до збереження", Дж. К. Гелбрейт писав, що "ці доходи повинні бути інвестовані і, таким чином, витрачені (або компенсовані витратами ще кого-небудь). В іншому випадку купівельна здатність буде знижуватися. Товари залишатимуться на полицях, об'єм замовлень знизиться, об'єм виробництва спаде, безробіття збільшиться. В результаті відбудеться спад"³¹.

Науковці радянської доби доводили, що під життєвим рівнем необхідно розуміти досягнутий ступінь розвитку виробництва і задоволення матеріальних та духовних потреб людей. На їх думку, для його характеристики слід використовувати комплекс показників. Кожен з них повинен розкривати відповідну сторону цього рівня. Вартісні показники (номінальні і реальні доходи, номінальна і реальна заробітна плата, суспільні фонди народного споживання) повинні доповнюватися натуральними (споживання окремих продуктів харчування, непродовольчих товарів, забезпечення предметами тривалого користування). За їх переконанням життєвий рівень слід характеризувати і за допомогою таких важливих параметрів, які свідчать про умови праці та вільний час³².

Серед останніх досягнень російської історичної науки у сфері вивчення добробуту населення України в XIX — на початку XX ст. представляє інтерес ґрунтовна праця відомого російського історика Б. М. Миронова "Добробут населення і революції в імперській Росії XVII — на початку XX століття". За рахунок мобілізації значного матеріалу про індивідуальні і масові антропометричні показники чоловічого та жіночого населення Росії автору вдалося продемонструвати, як змінювався біологічний статус росіян за 217 років залежно від змін їх добробуту. На його думку, отриману картину можна перевірити даними про сільськогосподарське виробництво, податки і повинності, ціни та зарплату, харчування і демографію³³. Разом з тим, оскільки висновки автора ґрунтуються виключно на антропометричних даних, такий підхід видається нам доволі сумнівним для однозначного трактування динаміки такої складної категорії, як добробут населення.

Міжнародне дослідження добробуту широким верствам населення почало розвиватися не так давно. У 1960 р. робочою групою ООН була підготовлена доповідь про принципи визначення та виміру рівня життя у міжнародному масштабі. Це була перша спроба створення системи показників. У 1970 р. американські вчені М. Джонс та М. Флокс розробили модель "сфер якості життя у великих містах США". У 1973 р. Дж. Вільсон виконав факторний аналіз 72 соціальних показників для встановлення різниці щодо якості життя населення 50 американських штатів³⁴.

Концепція людського розвитку в її сучасному вигляді містить такі аспекти: реалізація базових можливостей, співробітництво, справедливість, усталеність, безпека. Базисним принципом концепції є не постійне надання допомоги малозабезпеченим верствам та країнам, а стимулювання розвитку людського потенціалу, підвищення його ролі в суспільстві, розширення можливостей вибору способу життя з повною відповідальністю за ухвалені рішення³⁵.

Західна наука в другій половині XX ст. істотно примножила теоретичні здобутки у сфері вивчення переважної більшості історичних, соціальних та економічних аспектів добробуту. Так, на думку відомого мислителя Д. Белла, позбутися голоду та злиднів, безробіття та дефіциту необхідних засобів існування неможливо. Створення "суспільства достатку" є

принципово нереальним, а саме поняття про таке суспільство є абсурдним³⁶.

Однак, незважаючи на вищесказане, примножувати наукові пошуки в царині дослідження еволюції рівня та якості життя людей конче необхідно, адже високий життєвий стандарт є визначальною передумовою для гарного настрою людей, формування позитивних емоцій, утвердження соціальної впевненості та оптимізму³⁷. Можна погодитись з відомим теоретиком вітчизняної економічної науки В. Г. Єременком, що економічна і соціальна сфери настільки тісно пов'язані і взаємозумовлені, що їх роз'єднання боляче позначиться не тільки на добробуті народу, але й на суспільно-економічному прогресі країни в цілому³⁸.

По закінченні радянської доби дослідження рівня життя населення стали актуальними для всіх колишніх республік СРСР через негативні наслідки кризових явищ при переході до ринку. Нові умови господарювання вимагали пристосування статистичної бази до реалій життя. Наприкінці 2002 р. Статистичний комітет Співтовариства Незалежних Держав опублікував систему індикаторів для оцінки рівня життя населення в країнах СНД, у яку включалися макроекономічні показники, демографічні показники, показники економічної активності, матеріальної забезпеченості, особистого споживання, житлових умов, соціальної напруги³⁹.

Серйозним досягненням вітчизняної академічної науки стало створення на початку третього тисячоліття ґрунтовної наукової праці Л. М. Черенко "Рівень життя населення України", яка була опублікована під егідою Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України та Державного комітету статистики України⁴⁰. Здійснивши глибокий теоретичний аналіз творчого доробку попередників, авторка вказує, що на сучасному етапі досліджень у вітчизняній та зарубіжній практиці можна виокремити два основні підходи, що мають концептуальний характер і можуть бути визначені як основні концепції дослідження рівня життя населення:

- перша концепція розглядає рівень життя як матеріальне становище населення (у розумінні наявності необхідних матеріальних благ у вигляді доходу для підтримання основних життєвих потреб, забезпеченості певним рухомим та нерухомим майном тощо). Основна увага приділяється питанням визначення

раціональних норм споживання та відповідності реального споживання цим нормам, рівня купівельної спроможності та доходів, обґрунтуванню їх диференціації в суспільстві, встановленню соціальних стандартів. Добробут окремої особи розглядається через призму загальнонаціонального добробуту. Стратегічна мета держави — збільшувати обсяги виробництва і шляхом перерозподілу доходів у суспільстві забезпечувати вищий рівень задоволення потреб;

- друга концепція (якості життя) базується на визнанні необхідності задоволення потреб людини не тільки в матеріальних благах, а й в умовах для розвитку й життєдіяльності, та означає частковий перехід від макроекономічного до мікроекономічного розуміння. Основна стратегічна мета — створення умов для якісного життя та всебічного розвитку людини⁴¹.

Наведені вище концепції життєвого рівня населення відображають з різних точок зору дану соціально-економічну категорію. Разом з тим Л. М. Черенко пропонує власну концепцію цієї складної категорії і доводить, що вона "на сучасному етапі може бути сформульована як комплексне вивчення життєвого рівня різних верств населення країни за трьома основними складовими:

- матеріальним становищем;
- умовами проживання;
- станом соціального середовища"⁴².

Безумовно, запропонована авторкою концепція викликає повагу. Однак навіть побіжний погляд на таку абстрактну конструкцію викликає безліч сумнівів стосовно об'єктивного відображення в ній всіх аспектів життєвого рівня. Так, приміром матеріальне становище не відображає рівня споживання. Тим більше що воно не може охарактеризувати ступінь співвідношення позитивного і негативного споживання. Крім того, стан соціального середовища не завжди відображає ступінь зайнятості чи, скажімо, рівень оплати праці або величину робочого часу. Тож необхідно визнати, що якщо для сучасної оцінки життєвого рівня ця концепція і може відповідати, то для всебічного аналізу добробуту населення України в XIX ст. вона є неприйнятною.

Своєю оригінальністю у визначенні категорії добробуту вирізняється концепція розширення вибору А. Сена. Згідно з його точкою зору добробут людей має оцінюватися відповідно до їх можливостей обирати той спосіб життя, який більшість вважає гідним, а не за

рівнем ВВП на душу населення чи іншими макропоказниками. При цьому рівень доходу слід розглядати як засіб розширення вибору кожної людини щодо охорони здоров'я, освіти, економічної та суспільної діяльності. Розвиток, на думку А. Сена, — це процес розширення можливостей, а не підвищення економічного добробуту. Збільшення обсягів товарів і послуг може сприяти розширенню можливостей людини щодо задоволення її потреб, а отже і свободи, але не є самоціллю, оскільки зв'язок між економічним зростанням і розширенням можливостей людини має непрямий, неоднозначний характер. Понад те, зростання виробництва і доходів сприяє розвитку людського потенціалу дедалі повільніше, тобто здатність матеріального збагачення розширювати можливості людей дає дедалі меншу віддачу.

Визначальною тезою концепції людського розвитку є положення про те, що люди не потребують безкінечно високого доходу для забезпечення достойного рівня життя. Більш високий дохід у цілому сприяє розширенню людського вибору, але цей вплив знижується зі збільшенням доходу згідно з теорією спадної корисності доходу. Навпаки, витрати на освіту, зміцнення здоров'я, інші аспекти розвитку людей дають значний за обсягом, тривалий за часом та інтегральний за характером економічний і соціальний ефекти, причому цей економічний ефект нерідко значно перевищує віддачу від інвестицій у фізичний капітал⁴³.

Загалом поняття добробуту має міждисциплінарний характер, тобто як економічний, так і соціальний, юридичний, психологічний та історичний. За нашим переконанням цю категорію необхідно розглядати у соціально-економічній площині з точки зору історичної ретроспективи та джерел права. На нашу думку, лише дослідження добробуту широких верств населення та його тенденцій серед окремих соціальних груп в минулому, постійне порівняння різноманітних даних між собою і з сучасністю та аналіз наслідків окремих урядових рішень в соціально-економічній сфері дасть змогу більш ефективно розробляти і впроваджувати заходи сучасної і майбутньої соціальної політики в Україні. Лише в такому разі вітчизняна наука буде мати більш практичний сенс і дасть можливість підійти до роз-

гляду історичного процесу без ідеологічних озирань з погляду сучасної нагальної дійсності.

У якості висновку до нашого історичного екскурсу про теоретичні підходи вивчення добробуту населення України в XIX ст. хотілось би виділити таке: загалом світова наука напрацювала значний потенціал теоретичних підходів стосовно визначення добробуту суспільства. У давній період добробут пов'язували з володінням землею та предметами розкошу. За часів середньовіччя переважали ідеї аскетизму та самообмеження. В епоху нової та новітньої доби на перший план вийшли проблеми безробіття, законодавчого визначення обсягів робочого часу та мінімальної заробітної плати. Необхідно визнати, що протягом XIX–XX ст. світова наука створила чимало теорій, які по-різному підходили до оцінки добробуту широких верств населення. Проте жодна з них не є досконалою. За нашим переконанням, більш прийнятними для вивчення добробуту населення у XIX — на початку XX ст. є теоретичні висновки Т. Веблена та А. Маршалла, які відповідають епосі завершення первісного нагромадження капіталу. Однак необхідно врахувати, що лише гармонійне поєднання всіх наукових здобутків у сфері визначення головних параметрів життєвого рівня дасть змогу об'єктивно підійти до розв'язання проблеми вивчення добробуту широких верств населення. Крім того, в умовах початку третього тисячоліття людство повинно усвідомити, що центральною проблемою у вивченні ефективного забезпечення добробуту людей є ґрунтовне дослідження історичного досвіду його динаміки в минулих століттях. На нашу думку, це дасть змогу простежити, які заходи влади за відповідних соціально-економічних умов приводили до зростання розширеного відтворення людського потенціалу, що, у свою чергу, впливало на зростання суспільного виробництва. Такий історичний досвід дасть змогу в сучасних умовах здійснювати більш результативну соціально-економічну політику Української держави і зрештою позитивно вплине на поліпшення добробуту всього українського народу, позаяк зростання добробуту загальної маси населення неможливе без конкретних заходів у пербудові системи управління державними фінансами.

Джерела та література:

- 1 *Гришнова О. А.* Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки. — К.: Знання, 2001. — 254 с.
- 2 Звіт з людського розвитку в Україні за 2008 рік: Людський розвиток і європейський вибір України. — К.: ПРООН Україна, 2008. — 122 с.
- 3 Рейтинг 100 самых богатых людей Украины // Фокус. — 2005. — № 12 (25). — С. 22–79.
- 4 *Лазанська Т. І.* Історія підприємництва в Україні (на матеріалах торгово-промислової статистики XIX ст.). — К., 1999. — 281 с.
- 5 *Кругляк Б. А., Молчанов В. Б.* Історія економічних вчень. — Житомир: ПІСТ, 2001. — С. 9.
- 6 Там само. — С. 11.
- 7 *Аристотель.* Политика / Сочинения: В 4 т. — М., 1984. — Т. 4. — С. 381.
- 8 *Ковалёв С. И.* История Рима / Ковалёв С. И. — СПб.: Полигон, 2003. — 864 с.
- 9 *Кругляк Б. А., Молчанов В. Б.* Назв. праця. — С. 12.
- 10 Там само. — С. 16.
- 11 Антология экономической классики. Предисловие И. А. Столярова. — М.: МП ЭКО-НОВ, КЛЮЧ, 1993. — С. 20.
- 12 *Смит А.* Добробут націй. Дослідження про природу та причини добробуту націй. — К.: Port–Royal, 2001. — С. 47.
- 13 *Кругляк Б. А., Молчанов В. Б.* Назв. праця. — С. 41.
- 14 *Риккардо Д.* Начала политической экономии и налогового обложения: В 3 т. — М.: Политиздат, 1955. — Т. 1. — С. 459.
- 15 Там же.
- 16 *Кругляк Б. А., Молчанов В. Б.* Назв. праця. — С. 47.
- 17 Там само. — С. 85.
- 18 Там само. — С. 86.
- 19 *Рабкина Н. Е., Римашевская Н. М.* Основы дифференциации заработной платы и доходов населения. Методы экономико-математического прогнозирования. — М.: Экономика, 1972. — С. 190.
- 20 *Слюдилова Т. Б.* Літопис життя та діяльності С. А. Подолинського (1850–1891) // Архіви України. — 1999. — № 1–6. — С. 61–65.
- 21 *Кругляк Б. А., Молчанов В. Б.* Назв. праця. — С. 93.
- 22 *Парето В.* Учебник политической экономии. — Урал LTD, 1999. — С. 273.
- 23 *Кругляк Б. А., Молчанов В. Б.* Назв. праця. — С. 101.
- 24 Там само. — С. 96.
- 25 *Маршалл А.* Принципы экономической науки. — Т. 3. — М.: Прогресс, Универс, 1993. — С. 108–109.
- 26 Там же. — С. 109.
- 27 Там же.
- 28 *Пигу А.* Экономическая теория благосостояния: Пер. с англ.: В 2 т. — М.: Прогресс, 1985. — Т. 1. — С. 73–74.
- 29 *Веблен Т.* Теория праздного класса. — М.: Прогресс, 1984. — С. 132.
- 30 *Кругляк Б. А., Молчанов В. Б.* Назв. праця. — С. 131.
- 31 Там само. — С. 133.
- 32 Статистичне вивчення життєвого рівня населення (На матеріалах Української РСР) / М. В. Драган. — К.: Наук. думка, 1968. — С. 4.
- 33 *Миронов Б. Н.* Благосостояние населения и революция в имперской России XVIII — начало XX века. — М.: Новый хронограф, 2010. — 911 с.
- 34 *Каргіна К. О.* Соціальна складова в оцінюванні рівня життя // Вісник ДАСОА. — 2007. — № 1. — С. 22.
- 35 Людський розвиток регіонів України: методика оцінки та сучасний стан: Монографія. — К.: Рада з вивчення продуктивних сил України НАНУ, 2002 — С. 13.
- 36 *Тодоров Ангел Ст.* Качество жизни: критический анализ буржуазных концепций. — М.: Прогресс, 1980. — С. 19.
- 37 Там же.
- 38 *Єременко В. Г.* Соціальна економіка (Видання друге, адаптоване й доповнене). — К.: Інформаційно-видавничий центр Держкомстату, 2003. — С. 10.
- 39 *Іванов Ю.* О показателях экономического благосостояния // Вопросы экономики. — 2003. — № 2. — С. 93.
- 40 Рівень життя населення України / НАН України. Ін-т демографії та соц. дослідж., Держ. ком. статистики України; За ред. Л. М. Черенько. — К.: ТОВ “Видавництво “Консультант”, 2006. — 428 с.: іл. — Бібліогр.: с. 417–426.
- 41 Там само. — С. 16–17.
- 42 Там само. — С. 19.
- 43 Людський розвиток в Україні... — С. 40–41.

Владимир Молчанов

**Теоретические подходы исследования благосостояния населения Украины
в XIX — в начале XX в.**

В статье анализируются основные концептуальные подходы к теоретическому анализу благосостояния широких слоев населения Украины в XIX — в начале XX в. Доказывается, что не только их гармоническое соединение даст возможность объективно и беспристрастно подойти к категории благосостояния в прошлом.

Ключевые слова: благосостояние, слои населения, теоретический анализ.

Vladymir Molchanov

**Theoretical approaches to the study population welfare Ukraine
in XIX beginning XX centuries**

In article the main conceptual approaches concerning the theoretical analysis of well-being of various strata of society of Ukraine in XIX — beginning XX centuries. It is proved that only their harmonious connection will give the chance objectively and to approach independently to a well-being category in the past.

Key words: welfare population, the theoretical analysis.

